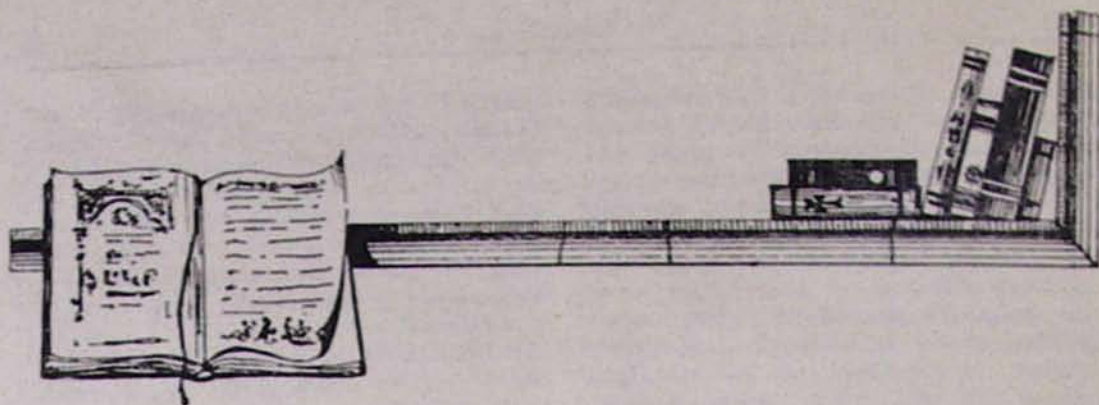

ՎԱՐԱԳ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

ԱՍՏՎԱԾԱԾՆՉԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՈՒՆ ԵՎ ՈՃԸ*

5-րդ դարի գրական լեզվի համար հրեշտակալի խորք երևույթներ նույնպես տեղ են գտել Աստվածաշնչում, որոնք համարվում են դարձյալ գաղափարական ձևեր. ինչպես օրինակ՝ վարձկան (փոխ. վարձական), վարձուոր (վարձատր), աստվագործ (աստղնագործ կամ աստվանագործ), արմրտիք (արմատիք), զինուոր (զինատր), զինուորակից, զինուորություն, ձեռագիր, ձեռագործ, ձեռակապ, ձեռակերտ, մահկանացու (մահականացու), նեարդապատ (ներդապատ), շորջանակի (շրջանակի), ոտկան (ոտական), ստորոտ (ստորոտն), առափ (առատափ), առափի (առատափի), առանի (առատանի), բծկան (բժական), վարագործածից (վարագործածից), գոնե (գոնեայ) մեր խոսվածքում պահպանված է **գոնեա** ձևով:

Մեր դասական լեզվի ձևաբանության կանոնները ճշտվում են Աստվածաշնչի տրվյալներով: Հղովման, խոնարհման այն բոլոր ձևերը, որ իբրև ընդհանուր օրինաչափություն կամ իբրև հազվադեպ բացառություն արձանագրված են Աստվածաշնչում, դասական են համարվում, իսկ հետագա բոլոր փոփոխությունները տարբերակվում ու զննատվում են Աստվածաշնչում ափսոսաբար ձևաբանական երևույթների զուգահրությամբ ու բաղդատմամբ:

* Գարնակված «Էջմիածին» ամսագրի 1977 թ. № ԺԱ-ից:

Լավագույն Զալբիյան-Այտրնյան քերականությունը կազմված է հատկապես Աստվածաշնչի քերականության ընձևում օրինակներով, որոնց անհամապատասխան այլ ձևերը բերվում են իբրև զուգադիր ու երկրորդական ձևեր: Թվում է, թե այդ և նման քերականությունները պետք է որ լրիվ սպառված ու մեր քերականագիտությանը մատուցված լինեին Աստվածաշնչի քերականական բոլոր յուրահատկությունները. սակայն հետազոտությունը վեր է հանում քերականական այնպիսի ձևեր, որոնք չկան քերականությունների մեջ: Այսպես՝ **Տիս** բառի ներգոյականը արտահայտվում է **ի տուէ** ձևով. սակայն քերականությունները իբրև ներգոյականի ձև տալիս են միայն **ի տուրնջեան**, որ Աստվածաշնչում **ի տուէ** ձևի հետ համեմատված շատ սակավ է: Քերականությունները սովորեցնում են իբրև ներգոյականի ձև միայն **ի տուէ** և **ի գիշերի** կապում կապակցության մեջ: Մինչդեռ **ի տուէ** իբրև ներգոյականի կապում ձև սովորական է. օրինակ՝ եւ ոչ պակասւէր սին ամպոյն **ի տուէ** (Ելք ԺԳ. 22): Եւ ամպն հովանի ունէր **ի վերայ նոցա ի տուէ** **ի չունէ նոցա ի քանակէ անոի** (Թիւք Ժ 34): Աստուած իմ, **ի տուէ** կարդացի առ քեզ, և ինձ ոչ լուար (Սաղմ. ԻԱ. 3): **ի տուէ** եւ ոչ երկնացց, զի **ի տէր լուսացայ** (Սաղմ. ՄԵ 4): Այսպես և այլ օրինակներ: Այս նշանակում է, որ է-ն եղել է նաև ներգոյականի վերջավորություն:

Գիւղ բառը 54 անգամ կիրառված է, այս ընդունված ձևը միայն 6 անգամ կա Աստվածաշնչում. մեկ **գիւղք**, երկու անգամ **գիւղս** ձևով և երեք՝ **գիւղից**: Պետք է ասել, որ **գիւղ** ձևը հանված է **գիւղից** սեռականից. բուն դասական ձևն է **գեօղ**, որ 46 անգամ նույնությամբ հիշատակված է. **գեղ**, որ բարբառային է, գտնվում է միայն երկու անգամ: Ուրեմն դասական ձևը **գեօղ**-ն է, որի եզակի սեռականն է **գեղջ** (ԵՍ>Ե ձայնափոխությամբ), իսկ հոգնակի սեռականն է **գիւղից** (ԵՍ>Ի փոփոխությամբ): **Գիւղ** ձևը 5-րդ դարի սկզբում չկա: Այլ մատենագիրների **գիւղ** բառը տարբերակներում նույնպես ունի **գեղ**, **գեօղ**, **գեղ** ձևերը: Հետագայում **գեօղ**, **գեղ** խոսակցական ձևերը դասական ձևի պատրանք են հաղորդել **գիւղ**-ին, որ, ինչպես ասացինք, սարքված է **գիւղից**՝ հոգնակի սեռականից:

Մանրախնդիր հետազոտությունները, մանավանդ հնավանդ պատմականներում և անվավերական ու նախնական թարգմանությունների մեջ կարող են հետաքրքրական և անծանոթ ձևեր հայտնաբերել:

Լեզվի նյութական ծովածավալ հարստության հետ Սրբազան այդ գիրքը մեր գրողների համար ծառայել է իբրև գրելու ուսումնառության օրինակ և նրանց սովորեցրել է լեզվական արվեստի ճանաչելի ու թաքուն բազմաթիվ եղանակներ ու ձևեր, որոնք մշակվելով առավել ևս ազգայնացել ու դարձել են հայերենին հատուկ ոճաբանական հարստություններ և փոխանցվել են սերնդից սերունդ:

Համանիշ բառերի կիրառության ձևերը, գեղեցիկ հավելադրությունները, ձևավոր կրկնությունները, շարադասական շրջումները, հակադրություններն ու համեմատությունները իրենց դասական առաջին կիրառությունները գտել են այս գրքում և այստեղից են շրջանության մեջ մտել: Բանաստեղծական արվեստի շատ գաղտնիքներ ևս այնտեղից են սովորել մեր հին բանաստեղծներն ու գրողները:

Աստվածաշունչը ունի չափածո գրքեր. դրանք են Յովբ-ը, Սաղմոս-ը, Գիրք Աբակագ-ը, Երգ երգոց-ը, Ժողովող-ը, Մարգարեությունք-ը, Ողբք Երեմայ և այլ գրքեր: Սրանց մեջ կան բազմաթիվ կտորներ, որոնք օրհնություններ, ողբեր, գովքեր, հիմներ ու խրատներ են:

Եբրայական չափածոն բնութագրվում է անհամագությամբ և վանկաբաժանման անհավասարաչափ տողատումով, սակայն տողերի երկարությունն ու կարճությունը ունեն մի սահման, որից այն կողմ երբեք չեն անցնում, որպեսզի խոսքի կշռույթը չըխախտվի: Տողերի բաժանումը չի հենվում

չափի և ձևի (նույնահանգություն) վրա, այլ հիմք է ընդունվում տողի բովանդակությունը: Հաճախ հաջորդ տողը նախորդի բովանդակության վերադարձությունն է բանական միանգամայն նոր ձևով. այս հնարք ծառայում է իբրև տողատման միջոց: Եվ պարզ ցույց է տալիս տողերի սահմանները. օրինակ՝ «Ապրեցո զիս, տէր, ի մարդոյ չարէ, (Յառնէ անիրաւէ փրկեա զիս): Խորհեցան զանօրէնութիւն ի սիրտս իւրեանց, (Ջոր ամենայն պատրաստեցան ի պատերազմ): (Սրեցին զլեզուս իւրեանց որպէս զօձի), (Եւ թոյնք իծից ի ներքոյ շրթանց նոցա): Պահեա զիս, տէր, ի ձեռաց մեղաւորի, (Եւ ի մարդոյ չարէ փրկեա զիս): (Խորհեցան խափանել զգնացս իմ, թաքուցին ամբարտաւանք որոգայթ ինձ): (Լաւս ձգեցին որոգայթ ոտից իմոց): (Շուրջ զշաղօք իմովք եղին ինձ զգայթակողութիւն): (Սաղմոս ԵԼԺ 1—7): Զնայած կրկնակի թարգմանությամբ՝ հայերենը պահպանել է եբրայական բանաստեղծության. էական հատկանիշները՝ կշռույթը և տողերի ձևական պեսպետությունները, որոնք սոսկ զանազանաբար կրկնություններ չեն միայն, այլ նրբերանգ իմաստային հարստություններ: Այս վերջին հատկությունը լինելով եբրայական չափածոյի բնութագրական գիծը՝ միաժամանակ խորացնում ու ծավալում է գեղարվեստական այն խնդիրը, որ դրված է բանաստեղծության հիմքում: Տվյալ դեպքում այդ կրկնությունները Սաղմոսների քնարական վիշտն ու թախծանքը դարձնում են խորագրու և ցնցող, իսկ խոսքը ստանում է գեղեցիկ ու կատարյալ մի ձև՝ օժտված կշռույթով և զարդարուն պեսպետությամբ, իմաստային հարստությամբ: Որովհետև, եթե չկա մի համանիշ բառ, որ իր համանիշից չզանազանվի իմաստային որևէ նրբությամբ և ոճաբանական յուրահատկությամբ, ապա համանիշային նախադասությունները առանձին-առանձին դառնում են այդ նրբությունների և ոճական յուրահատկությունների հանդիսարաններ:

Եբրայական չափածոն հատկանշվում է նաև տողերի հակադրականությամբ: Առաջին տողում ցծվում է որևէ գաղափար, երկրորդ տողը նախորդին բոլորովին հակադիր մի այլ գաղափար է առաջադրում, և երկու հակադիր գաղափարները նպաստում են միմյանց ցայտուն դրսևորմանը, մեկը մյուսի միջոցով լուսավորվում ու պայծառանում է: Տվյալ դեպքում նպատակը առաջին տողի բացահայտումն է լեզվական որոշակի միջոցներով, բայց հաջորդ հակադիր տողը լեզվական նոր ու հակադիր միջոցներով և իր ծառայական դերով չի սահմանափակվում, այն ևս յուրովի բացահայտ-

վում է նախորդ տողի հավաքությունը: Օրինակ՝ Որդի խորագետ հնազանդ հօր, Որդի անհնազանդ ի կորուստ եղիցի: Ի պըտողյ արդարություն կերիցէ առատ, Անձինք անօրինաց սատակեցին տարածամ: Որ խնայէ ի բերան իւր, պահէ զանձն, իսկ որ լանդուզն է շրթամբք, խոովէ զանձն իւր: Ի կարտություն է մեռնայն վատ, Ձեռք ծրաց ի դարման: Զբան անիրաւ ատեայ արդար, իսկ ամպարիշտն ամաշէ և ոչ գըտցէ համարակութիւն: Արդարութիւն պահէ զանձնդս ճանապարհաւ, Զամպարիշտս անգգամեցուցանեն մեղք: Են որ մեծացուցանեն զանձինս և ոչինչ ունին, Եւ են որ խոնարհեցուցանեն զանձինս և ի են մեծութեամբ բազմաւ: Փրկանք անձին մարդոյ սեծութիւն իւր, իսկ տնանկն ոչ հանդարտէ պատուհասի: Լոյս արդարոց լամենայն ժամ, Լոյս ամպարշտաց շիջցի: Անձինք նենգատըք մոլորեցին ի մեղս, Այլ արդարք զբարսցին և ողորմեցին (Առակք ԺԿ 1—10): Սողոմոնի ողջ Առակները մշակված են այս ձևով և հեշտությամբ տողատվում են՝ իրենց հակադիր մասերով պաշտպանելով իմաստավորվելով և ոճաբանորեն հարքստանալով:

Աստվածաշնչի բանաստեղծության բնորոշ հատկանիշներից մեկն էլ զուգադրությունն է: Խոսքը տողատվում է զուգահեռական ձևերով: Այս զուգահեռական տողերը ծավալվում են կամ իրրե իրար մոտիկ հաղորդումներ, կամ երկրորդը՝ լրացումը, ընդարձակումը, բացահայտումն է ստաշիին, և կամ շղթայակցվում են իրրե հարակցական կապակցություն, օրինակ՝ «Լոր զլոր գրարկութեան արտնությունն տեսուն, և խորհրդ ի բերանդ նորա եղէ: Ի ներքոյ ամենայն երկնից իշխանութիւն նորա Եւ յուս նորա ի վերայ ծագաց երկրի: Զկնի նորա գոչեցէ բարբառ: Որոտացէ ձայնի բարձրութեան իւրոյ» (Յովք 1Է 1—4):

Լուսա Աստուած և արհամարհեաց գնոսա Եւ անարգեաց յոյժ գիւրալէ: Մերժեաց ինքնէ գիտրան ի Սելով: Զխորանն, զոր բնակեցոյց ի մէջ մարդկան: Մատնեաց ի գերութիւն զգործութիւն նոցա, Եւ զգեղ նոցա ի ձեռս թշնամեաց նոցա: Արգել ի սուր գծողովորդ իւր, Եւ գծառանգութիւն իւր անտես արար: Զերիտասարդս նոցա եկեր հուր, Եւ վստն կուսանաց նոցա ոչ որ սգացաւ: Քահանայք նոցա անկան ի սուր: Եւ զայրիս նոցա ոչ որ էր, որ լայր: Զարթեալ որպէս ի բնոյ տէր, Որպէս հօգոր, զի թափէ զգինի: Ենար լետս զթշնամիս իւր նախատինս յախտենից արար գնոսա (Սաղմ. ԷԷ 59—66):

Աստվածաշունչը ստաշին գիրքն էր, որ գեղարվեստական խոսքի ձևեր սովորեցրեց

մեր հին գրողներին և լեզվական արվեստի ճաշակ զարգացրեց նրանց մեջ: Եթե մեր հին լեզուն կարողացաւ թոթափել հունարան հայերենի կապակցները և ազատվել նրա վտանգավոր գայթակղությունից, պետք է բացատրել միայն Աստվածաշնչի հզոր ներգործությամբ: Նրա լեզվի պարզությունը, հայեցի մարբությունը, լեզվաճակատ գեղեցիկ արվեստը, քառապաշարի ու դարձվածքների ծով հարստությունը և այս ամենի ու քրիստոնեական կրոնի ուսմունքի հիմունքը լինելու շնորհիվ էր, որ Աստվածաշունչը տիրականորեն իշխում էր մեր լեզվի հետագա զարգացման ողջ ընթացքի վրա և պահպանում նրա հիմնական ողորդությունը՝ թույլ չտալով, որ գրական լեզուն իր կապը խզի 5-րդ դարի լեզվական առողջ ու ազգային ավանդույթից: Միշտ է, մեր հին գրական լեզուն զուգընթաց չզարգացավ համաժողովրդական խոսակցական լեզվի հետ, բայց այնուամենայնիվ 5-րդ դարի և հատկապես Աստվածաշնչի լեզվի ազդեցության շնորհիվ երկար դարեր պահպանեց իր համաժողովրդական լեզվի հատկանիշները՝ ընդհանուր քառապաշարն ու դարձվածքները, ձևաբանության հիմնական միջոցները, շարադասության ժողովրդական խոսքի ձևերը: Օնոմազները չփոխեցին մեր լեզվի բոլոր ճիշտ ընթացքը, այդ շնորհիվ իրրե հունարան հայերեն, իրրե արհեստական խրթնարանություն, իրրե լատինարան հայերեն իրենց աչքնայլ նպատակներով ու տարազներով մնացին որպես այս կամ այն ստանձին ժամանակաշրջանների արտահայտություն ու տուրք: Իրանք, հատկապես հունարան հայերենը, կարող էին ազգային հունից հանել մեր լեզուն, եթե սա հիմնկերորդ դարի գրականության և ստանձնագետ Աստվածաշնչի լեզվական բարձր ավանդներով չառաջնորդվեք:

Այդ ավանդներն էին Աստվածաշնչի լեզվի բյուրեղային պարզությունը: Ինչպես՝ Ժամանակ եղիր, և ոչ անցցէ: Ի բաց լեր ի նմանէ, զի դադարեցէ և ամոքեցէ զկեանս իրրե զվարձական: Զի գոյ յոյս ծառոյ անդրէն «զի թէպէտ և կտրեցի, միս անգամ ծաղկեցէ և շատաիղ նորա մի սկսկառեցէ: Եթէ ձերսացի լերկրի արմատ նորա, և ի քարի վախճանեացի բուն նորա, ի հոտոյ ջրոյ ծաղկեցի և արացէ հունձս իրրե զնորատունկ: Բայց այր վախճանեալ գնաց, անկեալ մարդ և ոչ ևս իցէ: Զի ժամանակաւ անօրի ծով, և գետք անկեալ ցամաքեցան: Եւ մարդ ննջեաց և ոչ յարիցէ, սինչն երկինք չիցեն, ոչ կարկատեցին և ոչ զարթիցեն ի բնոյ իրեանց...» (Յովք ԺԴ 5—13):

Ջի ահա ձմեռն անց, անձրևք անցին և գնացեալ մեկնեցան, Ծաղիկք երևեցան լերկրի մերում, ժամանակ եհաս յատանելոյ, ձայն տատրակի լսելի եղև լերկրի մերում, թզենի արձակեաց գրողքոջ իւր, որթք մեր ծաղկեալք ետուն զհոտս իրեանց: Արի, եկ, մերձաւոր իմ, գեղեցիկ իմ, աղանի իմ (Երգ Բ 11—13):

Աստվածաշնչի խոսքը պարզության հետ պատկերավոր է ու նկարագրել, որտեղ հրաշալի համեմատությունները իրենց բազմազան ձևերով այդ խոսքը դարձնում են գունագեղ, պայծառ, թարմ ու գրավիչ: Հայ մարդը տարվում էր ոչ միայն նրա թարմ բովանդակությամբ, այլև լեզվական արվեստի շողշողուն ձևերով, որոնք նրա մեջ զարգացնում էին պատկերավոր նոր մտածողություն, ուսուցանում էին խոսելու, մանավանդ գրելու շնորհ ու արվեստ: «Եւ եմոյծ զիս առաջի դրան տաճարին, և ահա ելաներ ջուր ի ներքոյ վարագուրաց տաճարին ընդ արևելս, զի երեսք տաճարին հայէին ընդ արևելս, և ջուրն հոսէր յաջմէ կողմանէ տաճարին հիւսիսոյ ի սեղանն կոյս: Եւ եհան զիս ընդ ճանապարհ դրանն հիւսիսոյ և շրջեցոյց զիս ընդ ճանապարհ դրանն արտաքնոյ առ դրամբն արտաքնով, որ հալէր ընդ արևելս, և ահա ջուրն հոսէր յաջմէ կողմանէ: Եւ իբրև գելս առն դէմ յանդիման և չափ ի ձեռին իւրում. և չափեաց հազար չափովն և անց ընդ ջուրն ջուր յորդութեան և չափեաց հազար չափովն և անց ընդ ջուրն, և հարկանէր ջուրն մինչև ցերանս: Եւ չափեաց հազար չափովն Եւ անց ընդ ջուր եւ հարկանէր ջուրն մինչև ցգօտին: Եւ չափեաց հազար չափովն գոլխան և ոչ կարէր անցանել, զի յորդեաց ջուրն իբրև զյորձանս հեղեղաց, ընդ որ ոչ ոք անցանցիցէ» (Եզեկ. ԽԵ 1—6): Պատկերավոր մտածողությունը և ըստ այդմ լեզվական արտահայտչությունը Աստվածաշնչի համարյա բոլոր գրքերին հատուկ են, իսկ սրանք դրսևորվում են առանձնապես համեմատություններով: Հայերենի համեմատության բոլոր ձևերը իրենց պատկերավորությամբ, հակիրճ ու ընդարձակ բանաձևերով ներմուծում են այս գրքի մեջ, և ամեն պարագայում մեր գրողները քաղել են այստեղից իրենց խոսքի բաղդատական բոլոր հնարները. Երգ երգոց-ի, Սաղմոսների, Առակաց գրքի և այլ գրքերի տարբեր ոճական մշակումները՝ մեկը իբրև քնարական բանաստեղծություն, մյուսը իբրև իմաստության խորհուրդների դասական բանաձևումներ, մի երրորդը իբրև խրատ ու պատգամ, իբրև բարոյախոսություն ու պատմություն, մեր նոր քալ առնող գրական լեզուն մղեցին լայն զարգացման ճանապարհ: Մեր լե-

զուն ոչ միայն մշակվեց աստվածաշնչական լեզվի ոճական հնարները, նրա ծով շրջաբանությունները, դարձվածաբանական ողջ համակարգը արտահայտելու գործընթացում, այլև դարձավ ուսուցման ուղեցույց և աղբյուր ամբողջ հազար հինգ հարյուր տարվա երկար ու խորխորատներով լեզուն մեր վտանգավոր ճանապարհին: Միայն փոքրիկ Երգ երգոցի մեջ մեր լեզուն համեմատությունների բազմազան այնպիսի ձևեր է հանդես բերել, որոնցից շատերը կենդանի ու գործուն են առ այսօր: Բաղդատությունը կատարվում է **քան** կապով. Ջի բարի են (նախնական փոփոխակ **քաղցր են**) ստինք քո **քան** զգինի և հոտ իւղոց քոց քան զամենայն խունկս (Ա 1—2): Բանգի գեղեցկացան ստինք քո, քոյր իմ հարսն, քանգի գեղեցկացան ստինք քո ի գինու, և հոտ հանդերձից քոց քան զամենայն խունկս (Դ 10):

Բաղդատությունը արտահայտվում է **իբրև** կապով. «Եւ ծաղիկ դաշտաց, շուշան հովտաց: Իբրև շուշան ի մեջ փշոց, այնպես մերձաւորդ իմ ի մեջ դասերաց: Իբրև խընձորի ի փայտս անտառի, այնպես եղբորորդին իմ ի մեջ ուստերաց» (Բ 1—3): «Մեղր և կաթն ի ներքոյ լեզուի քոյ և հոտ հանդերձից քոց իբրև զհոտ կնդրկի» (Դ 11): Իբրև զթել որդան են շրթունք քո և խօսք քո գեղեցիկք. իբրև զկեղև նռան են այտք քո, բաց ի լուրջներդ (Դ 6):

Բաղդատությունը արտահայտվում է ներգոյական հոլովով. «Տէր արար զքեզ, հաստատեաց զքեզ, պատրաստեաց զքեզ յարգանդէ, **գեղեցիկդ ի կանայս** (Լ 6). Յո՛գնաց եղբորորդին քո, **գեղեցիկդ ի կանայս**»:

Բաղդատությունը արտահայտվում է ստորոգելիական վերադրի միջոցով, որը ստորոգելով հավասարեցվում է համեմատության մեջ դրվող առարկային. օրինակ՝ Եղ անուշ հեղեալ է անուն քո: Ծրար ստաշխին է Եղբորորդին իմ ինձ: Ողկոյզ նոճոյ է եղբորորդին իմ ինձ» (Ա 2, 12, 13):

Հաճախ այսպիսի ստորոգումը արտահայտվում է առանց ստորոգող հանգույցի. «Աչք քո աղանիք: Եւ ծաղիկ դաշտաց, շուշան հովտաց: Ծրթունք նորա շուշանք բղխեն զմոռս լիութեան: Զեռք նորա ոսկիք ճախարակեալք: Որովայնք նորա տախտակ փղոսկրեայ ականակապ յականց շափողայ: Սրունք նորա սինք մարմարեայք հաստատեալք ի վերայ ոսկի խարսխաց» (Դ 1, Ե 19—15): Բաղդատությունը իրացվում է նաև որպէս կապով. «տեսի զամպարիշտն վերացեալ, բարձրացեալ որպէս զմայրս լիքանանու (Սաղմոս ԼԶ 35): Մտին հեթանոսք ի ժառանգութիւն քո, պղծեցին զտա-

նար սուրբ քո, արարին գերուսաղէմ որպէս զհինգ մրգավանդանոց (Մատ. ԶԷ 1):

Բաղդատությունը արտահայտվում է նման ամականով և նմանել բայով. օրինակ՝ «նմանեցա մեծութիւն (մեծութիւն նշանակում է հասակ) քո արմատնույ, և ստիկք քո ողկուցաց. նման է եղբորորդին իմ այժմեան կամ որթուց եղանց ի վերայ լեռանց Բերեյայ (Է 7, Բ 9): Համեմատությունների այս ձևերը միայն երգ երգոցից բաղեցինք, բայց որքան հետաքրքրական համեմատություններ կան Աստվածաշնչի մյուս գրքերում: Երբեմն համեմատությունը արտահայտվում է ծավալուն կերպով. մի նախադասություն կամ խոսքային մի հատվածի մեջ նկարագրվում է երևույթ կամ երևույթներ և ապա հաջորդ նախադասությունը կամ հատվածը դառնում է համեմատության եզր նույնպէս, այնպէս, որպէս, զորօրինակ բաղդատական դերանուններով: Օրինակ՝ Որք ասարսիին ինչէն, արդ ամաասիկ հասին ի վերայ իմ: Իբրև զծին կամ իբրև զստն որոշեալ, որ հալցի ի հասանելոյ ջերմութեան և ոչ ճանաչիցի, թէ որպէս էր, նույնպէս և ես լրայ յամենեցունց, կորեայ և տմանկացայ (Յովք Զ 16—18): Մի նախանձիր ընդ չարս, մի ընդ այնոսիկ, որ գործեն զանօրէնութիւն: Զի որպէս խոտ վաղվադակի ցամաքեցին, որպէս զդաւարի խոտոյ վաղվադակի անցցեն (Մատթու 12 1—2): Որպէս փորձի ի բովս արծաթ և ոսկի, նույնպէս ընտրէ զսիրտս Աստուած» (Առակք ԺԷ 3—4): Թէպէտ և նախատի վատ, ոչ ամաշէ, նույնպէս և որ առնու ցորեան փոխ ամարանի (Առակք Ի 4): Մի ոտեր հաց ընդ առն չարական և մի ցանկանար կերակրոյ նորս. զոր օրինակ թէ մազ որ կլանէ, այնպէս ոտն և ընկէ» (Առակք ԻԳ 6—8):

Մեր գրողները Աստվածաշնչից սովորեցին շրջաբանությունների կիրառության արվեստը, սրա թույլ խոսքերը դարձան մեր խոսքի աղն ու համը, և իբրև ընթացիկ բարոյներ ու ճանաչողական սրբանքները չորսը կոչվում է որդի մարդոյ, նենգ մարդոյ՝ շրթունք նենգատրք, մեծախոսը՝ լեզու մեծաբան, առտուած՝ տէր երկնից, թագաւոր փառաց, տէր զօրութեանց, օտարը՝ որդի օտարաց, գառն՝ որդի խոյոյ, լեզուն՝ խելոյ շրթանց. մայրս՝ յղացեալն զիս. ջերկի՝ ի ներքոյ արեգական. ես՝ անձն իմ, մահ՝ քուն յախտնից. լալ՝ իշուցանել արտասուս. ակն՝ ճրագ մարմնոյ, արուսեակ՝ աստղ առաւօտու. գինի՝ արիւն խաղողոյ, արիւն որթոյ, ծիածան՝ աղեղն Աստուծոյ և այլն: Իսկ սրանք իրենց բնագրում խոսքի գեղեցկության ընտիր միջոցներ են, որոնք այդ խոսքը դարձնում են

կենդանի, վատ ու պատկերավոր: Ծրագ մարմնոյ ակն է, եթէ ակն քո առատ է (այստեղ էլ ակն—լույս), ամենայն մարմինը լուսատու եղիցի (Մատթ. Է 22): Իշուց արտասուս մեծամեծս, և ոչ որ էր, որ միսիսարէր զնա (Ողբ Երեմայ Ա 9):

Ի ջերմս խշտեաց իրեանց տաց արհաւիրս և արբեցուցից զնոսա, զի թմբեացին և ննջեցեն քուն յախտնից (Երեմիա ՄԱ 39): Տեսի ես զամենայն արարեալս, որ արարեալ են ի ներքոյ արեգական (Ժողովոյ Ա 14): Առեալ ամից զբեզ ի տուն մօր իմոյ և ի սենեակ յղացելոյն զիս (Երգ Ը 2):

Իսկ Աստվածաշնչի թույլ խոսքերը իմաստուն ասվածքները, առածներն ու առակները այնպէս են տարածված մեր հին գրական խոսքի մեջ, որ դարձել են նրա հյուսվածքն ու հենքը և տվել են նրան յուրահատուկ փրփրական երանգ ու բնույթ: Աստվածաշնչից են անցել մեր հին գրական խոսքին ու ժողովրդին Ունայնութիւն ունայնութեանց, և ամենայն ինչ ընդունայն է (Ժողովոյ Ա 2): Վայ քեզ, քաղաք, որոյ թագաւոր քո մանուկ է (նույն տեղում Ժ 16): Ծուն, որ կենդանի է, լաւ է քան զառիւծ մեռեալ (նույն տեղում Ժ 4): Որ փորէ խորիորատ, ի նոյն անկցի (նույն տեղում Ժ 8) (համեմատիր, փոս փորողը ինքն է ընկնում փորը): Պատուական է սակաւիկ ինչ յիմաստութենէ, քան զմեծ փառս անմտութեամբ (նույն տեղում Ժ 1): Ամենայն ծառ, որ ոչ առնիցէ զպտուղ բարի, հատանի և ի հուր արկանի (Մատթ. Գ 10): Զայն բարբառոյ յանապատի (նույն տեղում Գ 3): Ոչ հացիս միայն կեցցէ մարդ, այլ ամենայն բանի (նույն տեղում Գ 3): Ակն ընդ ական և ատամն ընդ ատաման (նույն տեղում Ե 38): Մի կալ հախտակ չարին. այլ եթէ որ ամիցէ ապտակ յաչ ճնօտ քո, դարձն նմա և զմիտն (նույն տեղում 39): Մի գիտասցէ ծախ քո, զինչ գործէ աչ քո (նույն տեղում Զ 3): Ամենայն ծառ բարի՝ պտուղ բարի առնէ, և ծառ չար՝ պտուղ չար առնէ: Ոչ կարէ ծառ բարի՝ պտուղ չար առնել և ոչ ծառ չար՝ պտուղ բարի առնել (նույն տեղում Է 18): Եւ ոչ արկանեն գինի նոր ի տիկս հինս (նույն տեղում Ժ 17): Զի ոչինչ է ծածուկ, որ ոչ յալտնեցի, և զաղտնի, որ ոչ ծանիցի (Ժ 26):

Այս թույլ խոսքերը հայ մարդու ամենօրյա կիրառության հյուսքն էին և՛ բանավոր, և՛ գրավոր խոսքի մեջ:

Հայ գրողը Աստվածաշնչից էր սովորում խոսքային յուրահատուկ ձևերի՝ փոխաբերությունների կիրառությունը, որոնք առաջին անգամ այնտեղ էին ներդրեն կիրառված և որոնք խոսքը ստորյա իր գործնական գործառնությունից բարձրացնում և

դարձնում են վերացական ու գեղեցիկ, անսովորական ու թարմ: Այստեղ է, որ առաջին անգամ սերը դառնում է սիրած, արդարությանը՝ արդար, երկամյա-ն ու սիրտը՝ ինքը անձը, իմաստությունը՝ իմաստուն, ձախ-ը ձախ ձեռք, աջ-ը՝ աջ ձեռք, կարմիր որդի-ը՝ որդան կարմիր, և սրանց հետ մեր հին խոսքի բազմաթիվ գեղեցիկ պեսայեությունները սփռվում են հայերենում իբրև թանկագին ակնագարդեր, որոնք փայլ ու իմաստային հարստություն են հաղորդում նրան: Լուր, տեր, արդարության և նայեա ի խնդրումս իմ (Սաղմ. ԺԶ 1): Նստա յաթոն սրբության իրոյ (նույն տեղում ԽԶ 9): Փորձեա զիս, Տէր, և քննեա զիս. փորձեա զերկկամունս իմ և զսիրտ իմ (նույն տեղում ԻԵ 2): Զի քեզ ասաց սիրտ իմ, և խնդրեցին: Ծիծաղելով գործե՛ անըզ-գամ զչար, իսկ իմաստությունս առն (փոխն. այր իմաստուն) միթե՛ զհամար (Առակք Ժ 23): Քանի գեղեցկացար և քանի քաղցրացար, սէր, ի փափկության քում (Երգ Է 6): Զախ նորա ընդ գլխով իմով, և աջ նորա պատեցէ զինն (նույն տեղում 6): Կարգեցէք ի վերայ իմ գւէր (նույն տեղում 4):

Աստվածաշնչում են ձև ու կերպարանք և ոճական գեղեցկություններ դարձել մեր բաների համանիշային կիրառությունները, որոնք ոչ միայն իմաստային պեսայեության թանկագին զարդեր են, այլև ունեն այն գործնական նշանակությունը, որ համախառն քաջատուն են իրենց անձանոթ զուգադիրների նշանակությունները: Համանիշ զուգադիրների այդ կիրառությունները մեր լեզվական արվեստի այն առանձնահատկություններից են, որ միշտ թարմ են ու կենդանի, և երբեք դրանցից նույնաբանության տպավորություն չենք ստանում: Ահա մի քանի օրինակներ. նստեր և լար և ողբայր Երեմայ զողբս զայս ի վերայ Երուսաղեմի (Ողբք Երեմայ Ա): Եւ քահանայք նորա հաչեն հառաչեն և յողոց հանեն (նույն տեղում 4), (Երբայական բնագիրը առաջին երկու համանիշը չունի): Եւ էր զարդարեալ բեհեզովք և կերպասովք, զորս էր կարգեալ և կազմեալ Լարովքն ծիրանեօք և բեհեզովք (Եսթեր Ա 6): Եւ չորացոյց զիս յաւուր բարկութեան սրտմտութեան իրոյ (Ողբք Երեմայ Ա 12): Հուր պատեաց զՅակոբ, հաշեաց և մաշեաց զամենայն, որ շուրջ էր զնովար (նույն տեղում Բ 3): Լուարուք, յուարուք զայս, զի ես հեծեմ հառաչեմ, և ոչ որք է, որ մխիթարէ զիս (նույն տեղում Ա 21): Որոց թիւր իցեն ճանապարհք իրեանց և կամակոր շափոք նոցա (Առակք Բ 15): Ծնունդք երկրի և որդիք մարդկան, ի միասին մեծամեծք և տնանկք

(Սաղմ. ԽԸ 3): Ամենայն նշանք և արուեստիք, զոր առաքեաց տէր առնել լերկրին Եգիպտացոյ ի փարաուն և ի ծառայս նորա և յամենայն երկիր նորա, զնշանս մեծամեծս, զձեռն հզօր և զբազուկ բարձր, զոր արար Մովսէս առաջի որդոցն Իսրայելի (Բ Օրինաց ԼԴ 11—12):

Ասվեց արդեն, որ լեզվում չկա մի այնպիսի համանիշ, որ լրիվ ծածկի մյուսին թե՛ իմաստային նրբություններով և թե՛ ոճական հողի վրա: Դրանցից յուրաքանչյուրը իր դերն ու նշանակությունը ունի և օժտում է նախադասությունը որևէ շնորհով: Բացի այս՝ մեր լեզվի համանիշները նպաստում են հին և իմաստակորույս բաների իմաստները ճշտելու և վերականգնելու: Նույնիսկ նաև բաներ, որոնք միայն իրենց համանիշի հետ են կիրառվում. օրինակ՝ հաչել քալը միշտ հառաչել բային կից է գործածվում: Համեմատիր Ուտէին զիսրայել բերանայիր ամենայն բերանով (Ես. Թ 10): Եւ անկանորդք (անկարորդք) կօշկաց նոցա՝ հողաթափք իրեանց հնացեալք և կարկատեալք յոսս իրեանց (Յես. Թ 5): Զնշանս և զարուեստս, զոր արար ընդ իս բարձեալն, հաճոյ թուեցաւ առաջի իմ պատմել ձեզ (Դան. Գ 99): Արդ լուր դու զտեսիլ երագոյն իմոյ, զոր տեսի (նույն տեղում Դ 6): Այլ եփրեմ այս չար, զհետ եղև խորշակի. զօրհանապազ զնանրություն և զանոտիս յաճախեաց (Ովսէ ԺԲ 1): Զուեցուք զնասցուք, և երթիցուք զուղղորդն (Ծնունդք ԼԳ 12): Իբրև լուսն, ստրջացան արքն և սրտմտություն էր նոցա յոյժ զվարձանս և զօժիտս, և տաց, որչափ և ասիցէք (նույն տեղում 12): Զի զարհուրեացեն և երկեցուցեն զիս (Նեեմ. Զ 14): Զթաղամասաւորն և զմալեալն և զքաճաարտուն և զհատեալն մի մատուցանիցես տեսուն (Ղևտ. ԻԲ 24): Ուշադրություն դարձրեք վերջին համանիշների վրա: Մեր նոր լեզվում չեն մնացել թաղամասաւոր, մալեալ, քաճաարտո, հատեալ, որոնք բոլորն էլ նշանակում են կուրտ, կրտված: Եթե սրանք իրար հետ իբրև համանիշներ չկիրառվեին, առնվազն թաղամասաւոր և քաճաարտո բաները կմտնեին այնպիսի բաների շարքը, որոնց իմաստները մուր են մեզ համար առ այսօր:

Մեր թարգմանիչները հայ ժողովրդի լեզվի ընդերքից դարձվածքների ամբողջ գետեր են բխեցրել, և դրանք ծովացել են Աստվածաշնչի մեջ իբրև հարստություն և իբրև խոսքի ոճավորման գեղեցիկ միջոցներ: Առաջինը Աստվածաշնչում է, որ պարզ բայեր կիրառելու փոխարեն առաջնությունը տվել է բաղադրյալ ձևերին. աղօթել-ուն, գերադասել է աղօթս առնել. Յաղօթս կալ,

աղօթս մատուցանել, երկրպագել-ուն՝ երկիր պագանել, պատասխանել-ուն՝ պատասխանի տալ, պատասխանի առնել, հետևելուն՝ զհետ երթալ, այցելել-ուն՝ այցելութիւն առնել և այսպէս կուտակվել են բաղադրյալ կամ հարադրական բայերի անթիվ շարքեր իրենց ժողովրդական գեղեցիկ արտահայտչությամբ, իմաստային ընդարձակությամբ, ու նրբերանգներով, դրանց համանիշ ու զուգադիր ձևերի առատությամբ. այսպէս՝ աւարել բայի դիմաց ունենք բաղադրյալ աւար հարկանել, աւար ածել, լաւարի ածել, աւար տանել, յաւարի տոնոյ, աւար հարկանել: Այցելել բայի փոխարեն ունենք այց առնել, այց ելունել, յայց լինել, այցելու լինել, այցելութիւն առնել: Երկնցուցանել, զարհուրեցուցանել բայերի հետ Աստվածաշնչում ունենք ահ մատուցանել, երկիւղ մատուցանել, ահ տրկանել, ահ տալ, երկիւղ տալ. իսկ զարհուրել, երկնել բայերի հետ ունենք ահ անկանել, լի լինել ահիւ, ահ պատել, զահի հարկունել, ահ ունել՝ կայնոյ, ահ հասանել: Ամաշել բայի հետ իբրև զուգադիր համանիշներ են կիրառվում ամօթ զգենոյ, յամօթ՝ յամօթի լինել, զամօթի՝ յամօթի հարկանել, ամօթով լինել, ամօթով կալ, ամօթ կրել: Այսպիսով բայական զուգադիրների հետ Աստվածաշնչում կան հազարավոր միմյանց զուգադիր բայականակցություններ, որոնք քամված են համաժողովրդական հայերենի ընդերքից և որոնք համապատասխան դարաշրջանի լեզվաբանական զարգացման պահանջի անընդհատ փոփոխվել և հարմարվել են տրվյալ շրջանի լեզվաբանական վիճակին՝ մի կողմից գրական լեզվում, իսկ մյուս կողմից՝ բարբառներում ու խոսվածքներում: Ահա մի քանի համանիշ օրինակներ ևս, պահ արկունել, սահ դնել, պահ կարգել, պահ մատուցանել (կազմակերպել, կազմել տակ պահել), առաջի առնել, առաջի արկանել, առաջի կացուցանել: Սուգ առնոյ, սուգ զգենոյ, սուգ ունել, սուգ առնել, ի սուգ նստել: Սպաս առնել, ի սպասու կալ, սպաս ունել, սպաս տանել, փորձ առնել, փորձ առնոյ, փորձ գտանել, փորձ խնդրել, փորձ տալ, փորձ տեսանել, փորձ փորձել, ի փորձ արկանել: Յանդիման առնել, յանդիման լինել, յանդիման կալ, յանդիման կացուցանել, յանդիման հարկանել, յանդիման հանել:

Աստվածաշնչի ծովածալալ դարձվածաբանությունը իր կազմության պէս-պէս ձևերով նման մի աշխատանքով չի սպառվի: Առանձին գրքի ու քառարանի գործ է, ուր պետք է ուսումնասիրվի և ներկայացվի ամբողջությամբ քառարանային ձևով ու բացատրություններով:

Մեր լեզվի բառերի իմաստային հարստությունները նույնպէս առաջին անգամ կիրառության ու ցուցադրման լայն առարկեղ են իջել Աստվածաշնչում: Միևնույն բառի իմաստային տարբեր դաշտերը ոչ միայն նոր հասկացություններ են արտահայտում, այլև ռեաբանական բազմազան հարցեր են լուծում, այն բառական միջավայրում, որտեղ դրանք հանդես են գալիս: Աստվածաշնչում արժարժվում են կրոնապաշտամունքային բազմազան հարցեր՝ պատմական միջավայր, կենցաղային, պետական կյանք, ռազմական սխրագործություններ, իրավական, տնտեսական ու ստորյա հարաբերություններ: Այստեղ լայն չափերով բնությունը օգտագործվում է իբրև նկարագրության նյութ և մանավանդ իբրև հեմարան համեմատության, հակադրության, զուգադրության և խոսքի այլ ուղղակի և անուղղակի կազմակերպման համար: Բովանդակության այս ծովածալալ հարստության համար առանձին-առանձին բառեր գտնել և գործադրել անհնար մի քան էր հաշոց լեզվի համար, որ գրավոր խոսքի մեջ փորձ չունեն: Առհասարակ ոչ մի լեզու չի կարող այդքան բազմապիսի հասկացությունների համար առանձին բառեր տրամադրել: Այստեղ միշտ օգնության է գալիս բառի բազմիմաստությունը, որ հայերենը Աստվածաշնչում լիովին մեջտեղ հանեց զարմանալի նոխարանք ու նրբերանգներով: Ահա մի քանի օրինակներ միայն իբրև ցուցադրության և իմաստային նրբերանգների:

Հարկանել բայի առաջին իմաստն է գանահարել, ձեռել, ինչպես՝ (Մովսես) «Ետես այր մի եգիպտացի, զի հարկանելը զոմն եբրայեցի» (Ելք Բ 11): Այս հիմնական և բնորոշ իմաստները Աստվածաշնչում փարթամ ծառի նման ճյուղավորվում են: **Հարկանել** բայը իր իմաստային զուգադրությամբ ոչ միայն անկախ է հանդես գալիս, այլև դարձվածների մեջ, որ նշան է, թե դա հայերենի ամենագործածական բայերից մեկն է: **Գանահարել, ձեռել** իմաստից առաջանում է **հարու տալ**: Իսկ եթե հարցն ցույ գալը կամ զկին (Ելք ԻԱ 28): Սրանցից ծագում են **կոտորել, ջարդել**: Եւ անցից բնդ ամենայն երկիրդ Եգիպտացոց ի գիշերի յայսմիկ և **հարից** զամենայն անդրանիկ երկիրդ Եգիպտացոց ի մարդոյ մինչև յանասուն (Ելք ԺԲ 12): Սրան զուգահետ, գուցե և նախորդ իմաստից առաջ է կազմվել **հարկանել** բայի **սպանել** նշանակությունը: Ինչպես՝ «Եւ ասէ ցնոսա Ռութեն. Մի հարցոք զդա յոգի... (դարձվածք է) մի հեղուք արիւն (Ծնունդը Լ: 22): Սրանից հետո դժվար է ասել, թե առաջնությունը որ

իմաստին պետք է տալ: Բերում ենք օրինակները մասնադասարաններում առանց որևէ մեկին մասնադասարանություն տալու: «Եւ զարան, որ առ դուրս տանն կային, հարին կուրութեամբ (կուրացրին) ի փոքրուէ մինչև ցմեծն» (Ծնունդը ԺԺ 11): Խալթել, կծել. «Եւ եղիցի Դան օձ դարանակալ ի ճանապարհի հարկանել զգարշապար. երկվարի (Ծնունդը ԽԺ 17): Կառուցել, կանգնեցնել. «Եւ Յակոբ եհար զխորան իւր ի լերինն» (նույն տեղում ԼԱ 25): Լցնել, սփռել. «Ահա ես հարից զամենայն սահմանս քո գորտիս» (Ելք Ը 2): Փչացնել, ոչնչացնել, տակով անել: Եւ ամենայն բանջար, որ ի դաշտի էր, եհար կարկուտն (Ելք Ժ 25): Նվազել, փչել: Եւ յաւորս ուրախութեան ձերոյ յամասագլուխս ձեր հարկանիցէք փող (Թիւք Ժ 10): Ծափ զծափի հարկանել (ծափահարել. Թիւք ԻԴ 10): Կտրատել, կտրել. Հրամայեաց զկառաւիսն հարկանել (Բ Մակ. Դ 30): Մի հարկանիցես ծառատունկն անցա (Բ Օրենք Ի 19): Հիվանդացնել, վարակել. Հարցէ զքեզ տէր կեղով Եգիպտացոցն ի թանչիւք (Բ Օրենք ԻԸ 27): Հարցէ զքեզ տէր յիմարութեամբն ի շացութեամբն ի ապշութեամբն մտաց (Մտքով կհիմարացնի, կըշրացնի և կապշեցնի տերը (Բ Օրենք ԻԸ 28): Ուտել. Զարդիւնս երկրի քո հարցէ թրթուր (Բ Օրենք ԻԸ 42): Տանջել, տվայտանք պատճառել. Ընդէ՛ր հարկանել զքեզ սիրտ քո. ո՛չ լաւ եմ ես քեզ քան զտասն որդի (Ա Թագ. Ա 8): Գրավել, առնել: (Դաւիթ) Եհար զՍիկերակ և այրեաց զնա հրով... և ոչ սպանին զայր և զկին (Ա Թագ. Լ 1—2): Տապալել. ցած գցել. ընդէ՛ր ոչ հարեք զնա ընդ գետինն (Բ Թագ. ԺԸ 11): Նետել. Եւ առ Յովաք երիս նետս ի ձեռին իւ-

րում և եհար զնոսա ի սրտի Աքիսողոմայ (նույն տեղում 14): Առ դու քեզ նետս... ձգես և հար զգետինդ (Դ Թագ. ԺԳ 18): Պատերազմ հարկանել (պատերազմել: Ա Մնաց. ԺԲ 8): Հարին մարտ պատերազմի (Ա Մակ Ժ 75): Բռնել հար զխրատուէ իմմէ (պահիր իմ խրատը, հետևիր իմ խրատին (Առակք Դ 13): Բռնել հարեալ համբուրեաց զնա (քունեց համբուրեց նրան: Առակք Է 13): Որ ոտն հարկանէ կորուսելոյն, ոչ արդարացի (արհամարհել. Առակք ԺԷ 5): Արք անօրէնք հուր հարից զքաղաքէ (հրդեհել. Առակք ԻԺ 8): Վարսել հարկանիցէ ցից յորմս նորա (Սիրաք ԺԴ 25): Սարսափեցնել, վախեցնել. Տեսլեամբ հարկանէ զիս (Յովք Է 14): Հանդիմանել, նախատել. Հարցէ զերկիր քանի բերանոյ իւրոյ (Ես. ԺԱ 4): Հարի զձեզ տապով և արկի զձեռն դալովն (տապահարել. Ամովս Դ 9): Հարցէ զմեծ ապարանսն կործանմամբ (կործանել: Ամովս Զ 12): Եւ ես հարի զքեզ ապականութեամբ (հիվանդացնել. Միքէ Զ 13): Հարի զձեզ անարդարութեամբ (անբերրի դարձնել: Անգէ. Բ 17): Հարից զամենայն Երկվար տագնապաւ և զհեծեալ նորա յիմարութեամբ (տագնապահարել, հիմարացնել: Զաք. ԺԲ 4): Խցել: Լու առ Դանիել եղ, ձիւք և ճարպ և մազ և եփեաց ի միասին և արար զնդակս և եհար ի բերան վիշապին (Դան. ԺԴ 26): Ամրացնել: Առ սպունգ լի քացախաւ, հարեալ լեղեզան, ետ ըմպել նմա (Մատթ. ԻԶ 48): Հիշենք մահ զան հարկանել. Մշակքն զան հարին զնա (Ղուկ. Ի 10): Հարկ հարկանել (հարկ վճարել, հարկվել). Կացուցին զնա ի տեղի մի հարկ հարկանել (Ա Մակ. Ը 7):

(Ծարումակելի)